

УДК 336.011

Кубах

Тетяна Григорівна

кандидат економічних наук

inforovh@mail.ru

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ»

CONTAMPORARY APPROACH TO THE CONCEPT DEFINITION OF "FINANCIAL INSTRUMENTS"

Стаття присвячена визначенню сутності та змісту категорії "фінансові інструменти" з метою усунення дублювання, протеріч у підходах вітчизняних науковців і законодавства України. В роботі досліджено складові елементи даної категорії та представлено основні функції які виконують фінансові інструменти в економічному середовищі.

Статья посвящена определению сущности и содержания категории "финансовые инструменты" с целью устранения дублирования, протерич в подходах отечественных ученых и законодательства Украины. В работе исследованы составляющие элементы данной категории и представлены основные функции которые выполняют финансовые инструменты в экономической среде.

The article is devoted to defining the nature and content of the category "financial instruments" in order to eliminate duplication, proterich approaches national scientists and legislation of Ukraine. In this work the components of this category and presented the basic functions that perform financial instruments in the economic environment.

Ключові слова: фінансові інструменти, фінансові активи, фінансовий ринок.

Ключевые слова: финансовые инструменты , финансовые активы , финансовый рынок.

Key words: financial instruments , financial assets , financial market.

ВСТУП

Проблема сталого розвитку національної економіки та фінансового ринку в кризових та після кризових умовах спонукає до вивчення теоретико–методологічних основ фінансових інструментів. Досвід останніх десятиліть демонструє безупинність економічного розвитку та нагромадження

потенціалу. Перш за все даний потенціал пов'язаний з глибокими дослідженнями та використанням новітніх технологій як в сфері реального господарства так і фінансовому секторі економіки. Процес руйнування який відбувається під час криз призводить до створення нових форм організації у різних сферах та виникнення новітніх інструментів. І саме використання нових фінансових інструментів дає можливість ефективного перерозподілу капіталу, підвищити доходність фінансових операцій, збільшити капіталізаційну вартість компанії.

Водночас чим суттєвішими є світові зміни в економіці тим важливішими для учасників фінансових ринків є історичний досвід. Слід добре пам'ятати причини та наслідки криз за останні 50 років. Бурхливий розвиток похідних фінансових інструментів та фактично безконтрольне їх використання призвело до виникнення «фінансової мильної бульбашки», яка стала однією з причин світової кризи 2008 року. Саме чітке розуміння сутності, механізму та наслідків використання різноманітних фінансових інструментів дозволить сучасним інвесторам опанувати принципи успішного вкладання капіталу в період безпрецедентних економічних змін.

Теоретичні питання фінансових інструментів досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Лозовский Л.Ш., Маслова О. С., Науменоква С.В., Примостка Л.О., Райзберг Б.А., Ратновский А.А., Унінець–Ходаківська В.П., Федиминский Ю.И., Чесноков В.Л. та ряд інших. Проте слід відзначити відсутність єдності у поглядах до тлумачення даної категорії, що дозволяє стверджувати про необхідність подальших наукових досліджень у з'ясуванні сутності та складових елементів вище зазначеної категорії.

МЕТА РОБОТИ

полягає у визначенні змісту, сутності та складових елементів фінансових інструментів, як об'єкту фінансового ринку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти та Міжнародні стандарти аудиту.

При проведенні дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дорслідження проблеми функціонування фінансових інструментів, як необхідної складової сучасного фінансового ринку, не можливе без дослідження теоретичних основ категорії. Але перш за все треба звернути увагу на етимологію походження складових даної категорії а саме «фінанси» та «інструмент». Безпосередньо термін фінанси (франц. – finances грошові засоби) це система економічних відносин, що виникають процесі створення та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів. [Кубах Вісник]. В свою чергу під інструментом (instrumentum – знаряддя), розуміють знаряддя праці, механізм для проведення різноманітних операцій. Отже в основі фінансових інструментів лежить отримання грошей або самі гроші в базових формах. Підтвердженням цього є безпосередньо сама історія виникнення фінансових інструментів у формі фінансових зобов'язань міст Римської імперії які залучали кошти для реалізації різноманітних проектів. Водночас, не можна вважати фінансовими інструментами ті документи, що обслуговують перехід засобів платижу від однієї до іншої особи. Важливою особливістю, що характеризує дані інструменти, що вони діють виключно в рамках певної нормативної бази та орудійний підхід у предметі «фінансові інструменти». Враховуюче правове поле дії того чи іншого реципієнта коштів, відбувається залучення капіталу через найбільш ефективний інструмент (знаряддя) з точки зору суб'єкта господарювання, серед яких найбільшу популярність отримали акції, облігації, деривативи та ряд інших.

В сучасній науковій літературі не існує єдиного підходу щодо трактування даної категорії, як і безпосередньо в нормативно–законодавчих документах (табл 1).

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття «фінансові інструменти»

Автор/ Джерело	Визначення	Складові
П(С)БО 13	фінансовий інструмент – це контракт, який одночасно зумовлює виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншого.	Фінансові активи, фінансові зобов'язання, інструменти власного капіталу і похідні фінансові інструменти.
§11 МСФЗ 32	фінансовий інструмент (financial instrument) – це будь–який договір, у результаті якого одночасно виникають: фінансове зобов'язання або пайовий інструмент в однієї сторони і фінансовий актив – у іншої.	Фінансові актив, фінансові зобов'язання та інструменти власного капіталу
Директива Європейського парламенту та Ради 2004/39/Єс «Про ринки фінансових інструментів»	–	Цінні папери, що підлягають обігу, одиниці в інститутах спільного інвестування інструменти грошового ринку, фінансові контракти щодо різниці, похідні інструменти для передачі кредитного ризику, опціони, ф'ючерси, своп, форвардні угоди та будь–які інші контракти стосовно цінних паперів, валюти, відсоткових ставок, ставок доходності та інші деривативи.
ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок»	фінансові інструменти – це цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) у разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи	Цінні папери, строкові контракти, інструменти грошового ринку.

	фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсів та відсоткові опціони)	
Викпедия — свободная энциклопедия].	фінансовий інструмент – це будь-який контракт, результатом якого стає поява певної статті в активах однієї сторони контракту та статті в пасивах іншої сторони контракту. фінансові інструменти визначаються як різноманітні види ринкового продукту фінансової природи; цінні папери, грошові зобов'язання, валюта, ф'ючерси, опціони та ін.	Інструменти грошового ринку та інструменти ринку капіталів
Федиминский Ю.И. Справочник официальных определений и терминов по экономике и финансах / Ю.И. Федиминский – М.: Экзамен, 2002. – 240 с.	Финансовый инструмент – ценные бумаги и срочные контракты, базовым активом какой является ценная бумага.	Цінні папери.
Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. Универсальный бизнес-словарь / Л.Ш.Лозовский, Б.А. Райзберг, А.А. Ратновский – М.: Инфра – М, 1997 – 640 с.	Фінансові інструменти – будь який вид контракту, в результаті якого з'являється певна стаття в активах однієї сторони контракту та адекватна стаття в пасивах іншої сторони – учасниці контракту. (грошові кошти, валюта, ф'ючерси, фінансові вкладення (акції та інші свідоцтва власності та різні види заборгованості: заставні, облігації та інші форми фінансування шляхом отримання позик.))	Грошові кошти, валюта, ф'ючерси, акції, свідоцтва власності, різні види заборгованості.
Науменоква С.В. Ринки финансовых услуг :	Фінансові інструменти – фінансові активи чи пасиви,	Валютні (обмін однієї грошової одиниці на іншу);

навчальний посібник. / С.В. Науменкова. С.В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 532 с.	які можна купувати та продавати на ринку та за допомогою яких здійснюється розподіл та перерозподіл створеного капіталу. Фінансові інструменти – юридичний документ, що відображує певні договірні взаємовідносини, або який надає певні права.	відсоткові (активи, які приносять прибуток за твердими, плаваючими чи змінними ставками); цінні (акції, дорогоцінні метали, сировина, товари) інструменти.
Унінець-Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг : теорія і практика : навч. посібник / В.П. Унінець-Ходаківська, О.І. Костюкевич, О.А. Лятамбор. – 2-ге вид., доп. І перероб. – К. : ЦУЛ, 2009 – Книга. – 392 с.	Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.	Інструменти ринку банківських послуг та послуг кредитної кооперації.
Маслова О. С. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / О. С. Маслова, О. А. Опалов. – К. : Кондор, 2006 – 192 с.	фінансові інструменти – це особливі товари фінансового ринку, які мають фінансове походження та виступають об'єктом купівлі–продажу на відповідних сегментах фінансового ринку.	–
Чесноков В.Л. Фінансові інструменти : навч. посібник / Науковий ред. к.е.н. проф. Коваленко М.А. – Херсон : В-во ХМД, 2007 – 246 с.	Фінансовий інструмент – це контракт, який одночасно приводить до виникнення або збільшення фінансового активу у одного підрприємства та фінансового зобов'язання або власного капіталу у іншого. (Під контрактом розуміється господарська угода чи договір).	Фінансові інструменти співвласності, боргові фінансові інструменти, іпотечні фінансові інструменти, приватизаційні цінні папери, деривативи, товаророзпорядчі цінні папери.
Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти : монографія / Л.О. Примостка – К. : КНЕУ, 2001 – 263 с.	Фінансовий інструмент – це будь-який контракт з чітко визначеними економічними наслідками, предметом якого є грошові кошти чи їх еквіваленти який зумовлює появу права в одного та зобов'язання чи інструменту капіталу в іншого	Угоди предметом яких є грошові кошти (або їх еквіваленти) (цінні папери, кредиторська дебіторська заборгованість, фінансова оренда, страхові угоди фінансового характеру, гарантії, кредитні лінії, факторинг, фарфейтинг) та деривативи.

Вітчизняне законодавство категорії «фінансовий інструмент» приділяє незначну увагу. Тлумачення даного поняття представлено тільки в двох законодавчо–нормативних документах, а саме П(С)БО 13 та ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок». Але насамперед варто виділити Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» (далі – П(С)БО 13), яке визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові інструменти та її розкриття у фінансовій звітності. Норми цього стандарту в обов'язковому порядку застосовують підприємства, організації та інші юридичні особи незалежно від форми їх власності (крім бюджетних установ). Згідно з П(С)БО 13 фінансовий інструмент – це контракт, який одночасно зумовлює виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншого.

Фінансові інструменти в бухгалтерському обліку України поділяються на:

- фінансові активи (грошові кошти, не обмежені для використання, та їх еквіваленти; дебіторську заборгованість, не призначену для перепродажу; фінансові інвестиції, що утримуються до погашення; фінансові активи, призначені для перепродажу; інші фінансові активи);
- фінансові зобов'язання (фінансові зобов'язання, призначені для перепродажу, та інші фінансові зобов'язання);
- інструментів власного капіталу (прості акції, частки та інші види власного капіталу);
- похідні фінансові інструменти (ф'ючерсні контракти, форвардні контракти та інші похідні фінансові інструменти).

Враховуючи той факт, що Національні положення (стандарты) бухгалтерського обліку (П(С)БО) беруть свою основу і не суперечать міжнародним стандартам (МСФЗ), привертає до себе увагу певна відмінність в тлумаченні поняття «фінансові інструменти» в цих документах.

Основними МСФЗ, що регулюють облік та обіг фінансових інструментів, є МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» та МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка». За визначенням, сформульованим у §11 МСФЗ 32, фінансовий інструмент (financial instrument) – це будь-який договір, у результаті якого одночасно виникають: фінансове зобов'язання або пайовий інструмент в однієї сторони і фінансовий актив – у іншої.

Усі облікові елементи, що кваліфікуються як фінансові інструменти і підпадають під дію МСФЗ 32 та МСФЗ 39, поділяються згідно з МСФЗ 32 на три класи:

- фінансові активи (financial assets);
- фінансові зобов'язання (financial liabilities);
- інструменти власного капіталу, або у термінах МСФЗ – пайові інструменти (equity instruments).

Очевидною відмінністю від П(С)БО 13 є те, що похідні фінансові інструменти не виокремлюють, вони входять до складу фінансових активів підприємства.

При цьому варто зауважити, що як в МСФЗ так і в П(С)БО мова йдеться про договірні або контрактні відносини в результаті укладання яких виникають саме фінансові активи та зобов'язання. Слід зазначити, що договірні відносини встановлюються при укладанні будь-якої угоди, але далеко не кожна передбачає зобов'язання фінансового характеру. А при умові відсутності фінансових зобов'язань в однієї зі сторін угоди, то немає і фінансових активів у іншої. Отже, предмет операції – актив у однієї сторони і зобов'язання на балансі іншої. Договірні відносини і фінансова складова в розрахунках – це ознаки, за якими розпізнається фінансовий інструмент.

Привертає на себе увагу схожість щодо класифікаційних ознак фінансових інструментів у ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок» та Директиві Європейського парламенту та Ради 2004/39/Єс «Про ринки фінансових інструментів», в яких до складу фінансових інструментів

відносять цінні папери, строкові контракти та інструменти грошового ринку. Причому в директиві дається роз'яснення, що до інструментів грошового ринку відносять ті типи інструментів, якими зазвичай торгують на грошовому ринку, наприклад, treasury bills (короткострокові державні боргові зобов'язання), депозитні сертифікати та commercial papers (короткострокові приватні боргові зобов'язання), за винятком засобів платежу, одже короткострокові боргові зобов'язання. Привертає увагу той факт, що до інструментів грошового ринку не відносять валюту, кредити та депозити.

Усталеної думки щодо визначення поняття «фінансові інструменти» немає і серед вітчизняних науковців, але в більшості своєї вони тяготять до тлумачення яке надано в П(С)БО 13.

Підсумовуючи вище представлені підходи, щодо тлумачення категорії фінансові інструменти можна виділити наступні два підходи юридичний та економічний:

Фінансові інструменти – це контракт в результаті укладання якого виникає збільшення фінансових активів у одного субєкта господарювання та фінансові зобов'язання чи інструменту капіталу в іншого субєкта господарювання.

Фінансові інструменти – різноманітні види фінансових продуктів, що обертаються на фінансовому ринку та мають грошову вартість.

Результати дослідження вище зазначеної категорії у навчальній та науковій літературі, надають підстави стверджувати, що запропоновані визначення в деяких випадках суттєво відрізняються один від одного. Це свідчить про те, що наявна навчальна література не виконує своєї функції – визначення категорії не відповідають чинному законодавству. Аналіз визначення поняття “фінансові інструменти” у нормативних актах України піднімає значну кількість спірних питань. Законодавча база цих інструментів потребує удосконалення та доопрацювання.

Водночас на особливу увагу заслуговує аналіз підходів щодо груп які входять до складу фінансових інструментів.

Так якщо Федимінський Ю.І. до складу фінансових інструментів включає виключно цінні папери, а Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А обмежуються лише грошовими коштами, валютою, ф'ючерсами, акціями, свідоцтвами власності та різними видами заборгованості, то вже Унінець–Ходаківська В.П. за окремими сегментами ринку фінансових послуг виділяє фінансові інструменти ринку банківських послуг та послуг кредитної кооперації. До них на думку автора належить грошові та розрахункові документи, які обертаються на грошовому ринку (документи у вигляді грошових знаків, що відрізняють від грошової одиниці України та випущені з метою здійснення платежів у господарському обороті). Також до них належать вказані види цінни металів та каменів, які купуються з метою формування фінансових резервів та тезаврації, а також розрахункові документи і цінні папери, що обслуговують цей ринок.

Привертає на себе увагу і структура фінансових інструментів Науменкової С.В. яка виділяє валютні (обмін однієї грошової одиниці на іншу), відсоткові (активи, які приносять прибуток за твердими, плаваючими чи змінними ставками) та цінові (акції, дорогоцінні метали, сировина, товари) інструменти. В свою чергу Чесноков В.Л. дублює фінансові інструменти з класифікацією цінних паперів, що надана в ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок», але разом з тим зазначає приватизаційні та товаророзпорядчі цінні папери, а не фінансові інструменти. Також науковцем не виділяються інструменти грошового ринку на відміну від ряду інших дослідників. Водночас Примостка Л.О. зазначає, що предметом фінансовго інструменту, який фактично є угодою, становлять грошові кошти (або їх еквіваленти) (цінні папери, кредиторська дебіторська заборгованість, фінансова оренда, страхові угоди фінансового характеру, гарантії, кредитні лінії, факторинг, фарфейтинг) та деривативи. Зауважимо, що фінансова оренда також є видом фінансовго інструменту. Фінансова оренда фактично є

контрактом про надання позики з гарантією сплати відсотків та в якому зазначається право орендодавця одержувати та зобов'язання орендаря сплачувати платежі. Отже абсолютно справедливо Примостка Л.О та ряд інших науковців серед яких Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Унінець–Ходаківська В.П. до фінансових інструментів відносять різні види фінансової заборгованості.

Таж кож слід зазначити, що далеко не всі автори до складу фінансових інструментів відносять деривативи або похідні фінансові інструменти, що на нашу думку є помилкою. Відповідно до П(С)БО – 13 «Фінансові інструменти», похідний фінансовий інструмент - це інструмент:

- розрахунки за яким провадитимуться у майбутньому;
- вартість якого змінюється внаслідок змін відсоткової ставки, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін, кредитного рейтингу (індексу) або інших змінних, що є базисними;
- який не потребує початкових інвестицій.

Взагалі визначення є зрозумілим, але воно вимагає конкретних пояснень.

Часткове пояснення можна знайти у п.9 П(С)БО– 13, де говориться, що похідні фінансові інструменти включають ф'ючерсні контракти, форвардні контракти та інші похідні фінансові інструменти. Також трактування даної категорії можна знайти і в ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок», де зазначено що похідні цінні папери - механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. Отже під похідними фінансовими інструменти – це група фінансових інструментів механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом купівлі-продажу фінансових чи матеріальних активів протягом встановленого строку. Ціни на похідні фінансові інструменти встановлюються залежно від ціни базового активу, а саме вартості цінного паперу, процентної ставки, фондового індексу, іноземної валюти, дорогоцінних металів та інш., причому відбувається фіксація ціни на

«майбутнє», що є певним механізмом перерозподілу ризиків.

Таким чином, синтезуючи та аналізуючи дефініції поняття “фінансові інструменти” та її особливі риси, пропонуємо під даною категорією слід розуміти фінансові документи які мають грошову вартість та є об’єктом операції купівлі-продажу, в результаті якої виникають активи у однієї сторони та фінансові зобов’язання або інструменти власності у іншої. До фінансових інструментів слід віднести інструментів грошового ринку (кредитні, депозитні угоди, цінні папери короткострокового характеру), інструменти ринку капіталу (кредитні угоди та цінні папери середньострокового та довгострокового характеру) та інструменти ринку похідних цінних паперів (форвард, ф’ючерс, опціон, своп, варант). На наш погляд, таке визначення з чітким зазначенням складових є найбільш оптимальним для подальшої розбудови понятійного фінансового апарату та законодавчого врегулювання спірних питань в даному аспекті.

ВИСНОВКИ

Наявність чіткого тлумачення та розуміння, що саме є фінансовими інструментами дозволяє створити дієві механізми акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед учасників фінансового ринку та різних галузей економіки. Мобілізація коштів інвесторами та вкладання їх в різні фінансові інструменти дозволяє вивести економіку України на якісно новий рівень розвитку. Саме фінансові інструменти сполучають інтереси фізичних, юридичних осіб та держави та дозволяють визначити стан економічного розвитку економіки держави.

Література

1. Данькевич А. П. Фінансові інструменти: особливості визначення, класифікації та обігу [Електронний ресурс] // А. П. Данькевич – Наукові праці НДФІ 1(46) – 2009, С. 64–74. – Режим доступу : <http://firearticles.com/finance/46-finansovi-instrumenti-osoblivosti-viznachennya-klasifikaciyi-ta-obigu-dankevich-a-p.html>
2. Davidson P., Weintraub S. Money as Cause and Effect // The Economic

Journal. – 1973. – № 83. – P. 1117–1132.

3. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. Универсальный бизнес-словарь / Л.Ш.Лозовский, Б.А. Райзберг, А.А. Ратновский – М.: Инфра – М, 1997 – 640 с.
4. Маслова О. С. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / О. С. Маслова, О. А. Опалов. – К. : Кондор, 2006 – 192 с.
5. Науменоква С.В. Ринок фінансових послуг : навчальний посібник. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К. : Знання , 2010. – 532 с.
6. Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти : монографія / Л.О. Примостка – К. : КНЕУ, 2001 – 263 с.
7. Про цінні папери та фондовий ринок Закон України від 23.02. 2006 № 3480-IV // Голос України від 14.04.2006 – № 69.
8. Унинець–Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг : теорія і практика : навч. посібник / В.П. Унинець-Ходаківська, О.І. Костюкевич, О.А. Лятамбор. – 2-ге вид., доп. І перероб. – К : ЦУЛ, 2009 – Книга. – 392 с.
9. Федиминский Ю.И. Справочник официальных определений и терминов по экономике и финансах / Ю.И. Федиминский– М.: Экзамен. – 2002. – 240 с.
10. Чесноков В.Л. Фінансові інструменти : навч. посібник / Науковий ред. к.е.н. проф. Коваленко М.А. – Херсон : В-во ХМД, 2007 – 246 с.